

solutna przewaga norm administracyjnych w dziedzinie prawnej regulacji działalności handlowej, występująca na ziemiach czeskich w drugiej połowie XVIII w. trwała do pierwszej połowy XIX w. Przyczynę tego, że prawo handlowe powstawało na ziemiach czeskich w takiej postaci, upatruje autor w fakcie, iż w okresie poprzednim nie istniało tam kupieckie prawo cechowe, mające względną odrębność w ramach prawa miejskiego.

Prawo wekslowe definitywnie przyjęło się na ziemiach czeskich w latach siedemdziesiątych XVIII w., kiedy skonsolidowała się działalność sądów „wekslowych i merkantylnych”. Innymi okolicznościami, które przyczyniły się także do tego przyjęcia się, były: dalszy rozwój stosunków wekslowych i szybkie zwiększanie się znajomości zasad obowiązujących w tych stosunkach. Znajomość ta już w okresie poprzednim była w poszczególnych wypadkach dość znaczna. Za przykład może tu posłużyć *Tractatus de cambio*, V. X. Neumanna, cytowany często w projektach kodyfikacyjnych z pierwszej połowy XVIII w. Jako inne dzieła z XVIII w., pośrednio lub bezpośrednio dotyczące prawa wekslowego na ziemiach czeskich, wymienienia Urfus jeszcze: *Contractus literarius bis redivivus seu literarum obligatio ante Justinianum nata, a Just niano resuscitata ac post Justinianum per industriam mercatorum denuo reformata et usum suum adaptata*, M. I. Königsmana z 1725 r., *Adnotatione theoretico-practicae usibus Bohemiae accomodatae ad Joannis Ortwinii Westenbergii Principia juris juxta ordinem Pandectarum*, F. V. Stephana z lat 1777—1778; *Einleitung zu den prakt'schen Vorlesungen*, F. J. Grosse z 1777 r. oraz *Systematische Darstellung des bürgerlichen Rechts im Königreiche Böhmen*, J. von Jordana. To ostatnie dzieło jest pod względem historycznoprawnym szczególnie cenne dlatego, że zawarte w nim odosobnione poglądy jego autora zwiastują początek przewycięzania dawnych teorii prawa wekslowego, reprezentowanych w Czechach głównie przez V. X. Neumanna i jego następców. Dzieło Jordana zamyka zarówno początkowy okres naukowego opracowywania teorii weksla na ziemiach czeskich, jak i okres przyjmowania się prawa wekslowego na tym obszarze.

Ciekawa, przejrzyste napisana i oparta na sumiennych badaniach archiwalnych książka Urfusa stanowi cenny wkład do historii prawa czeskiego.

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Jiří Klabouch, *Politický konsens k manželství v Čechách (Z novějších dějin manželství v našich zemích)*, Rozpravy Československé Akademie Věd, 1960, Z. 5, R. 70, Řada společenských věd, Praha 1960, s. 90.

J. Klabouch poświęcił swą rozprawę bardzo interesującemu problemowi zezwolenia administracyjnego na zawarcie małżeństwa w Czechach. Początki ingerencji władzy państwowej w tym kraju w sferę związków małżeńskich niektórych warstw ludności sięgają roku 1497, kiedy Władysław II wydał dekret nakazujący, aby poddanki, które poszły za mąż do majątku innego pana, zostały bez względu na zawarty związek małżeński zwrócone ich panu. Prawa ziemskie z lat 1549 i 1564 wyraźnie stwierdzały, że owdowiała poddanka nie może pójść za mąż do majątku innego pana bez zezwolenia swego pana. Była to pierwsza norma generalna, ograniczająca swobodę zawierania małżeństw w większym stopniu niż to czyniły przepisy prawa kanonicznego. Toteż duchowieństwo zaczęło je respektować dopiero po upływie pewnego czasu. Od początku XVI w. zaczęły w Czechach ukazywać się także przepisy partykularne, które zakazywały poddanym zawierania małżeństw

na obszarach poszczególnych dóbr. Zakazy nie były opatrzone sankcją i dotyczyły tylko pewnych kategorii ludności dóbr, jak np. sieroty, parobcy i wdowy, których los szczególnie interesował feudalów ze względów gospodarczych. Prawo z 1627 r. tylko powtórzyło przepisy z lat 1549 i 1564, ale ostrzejsze traktowanie poddanych, jakie przejawiało się po wojnie trzydziestoletniej, znalazło swój wyraz w przepisach partykularnych poszczególnych dominiów. Konieczność uzyskiwania zgody pana na małżeństwo poddanych stała się wtedy zasadą. Jednakże, mimo iż zawarcie takiego małżeństwa bez zezwolenia pociągało za sobą karę, nie powodowało nieważności związku małżeńskiego. Powodów tej ingerencji feudalów doszukuje się autor w ich chęci stworzenia sobie nowego źródła dochodów w postaci opłat za udzielanie zezwoleń na zawarcie małżeństwa przez poddanych oraz w chęci zwiększenia zależności tych ostatnich. Przede wszystkim jednak feudalom czeskim chodziło o zapewnienie sobie tanich, nie obarczonych rodziną, pracowników rolnych, o zapobieżenie przenoszenia się ich do innych majątków oraz o niedopuszczenie do występowania niepożądanych zjawisk społecznych, powodowanych przez zwiększanie się liczby biedoty wiejskiej.

Pod wpływem doktryn merkantylistycznych w austriackiej oficjalnej teorii politycznej XVIII w. przyjął się pogląd, że liczna ludność jest głównym warunkiem dobrobytu narodu i gwarancją potęgi państwa. Pogląd ten, głoszony przez wiedeńską szkołę J. H. G. Justiego, wywarł silny wpływ na polityków z okresu terezańskiego i znalazł swój wyraz w ustawodawstwie. Dekret z 1753 r. nakazał panom *ihrem Unterthanen die Erlaubniss zur Verehelichung willig zu erteilen, ihnen keine hauptsächlichen Hindernisse, ja vielmehr alle Beförderung zu machen*. Za rządów Marii Teresy przystąpiono także do walki ze zdzierstwem urzędników dominalnych. Dekret z 1763 r. zakazał pobierania wygórowanych opłat, a dekret z 1765 r. opłat wyższych niż 30 koron od osoby za wydanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa; dalsze przepisy z lat 1773 i 1779 usiłowały zaradzić sabotowaniu przepisów dekretu z 1765 r. przez opornych urzędników. Wreszcie patent Józefa II z 1781 r. zniósł prawo panów do decydowania w sprawach zawarcia małżeństwa przez poddanych i ustanowił zasadę, że każdy poddany ma prawo zawrzeć małżeństwo na podstawie bezpłatnie wydawanego potwierdzenia faktu ogłoszenia o mającym nastąpić ślubie.

Wybuch rewolucji francuskiej spowodował radykalną zmianę sytuacji. Już uprzednio, w drugiej połowie XVIII w., w teoriach ludnościowych dojrzałych krajów kapitalistycznych Europy zaczyna przeważać pesymizm i zostają wysunięte postulaty ograniczania liczby ludności w celu zharmonizowania tej liczby z możliwościami wyżywienia. Rewolucja francuska jeszcze bardziej wzmogła obawę klas rządzących przed masami ludowymi. Austriackie władze państwowe zastosowały politykę przeciwdziałania liczbowemu wzrostowi proletariatu wiejskiego i miejskiego, wśród którego rewolucyjne idee antyfeudalne i antykapitalistyczne znajdowały żywy oddźwięk. W 1796 r. ukazał się dekret zabraniający czeladnikom wiedeńskim zawierania małżeństw bez zezwolenia władz miejskich. Cel tego dekretu był wyraźnie widoczny: chodziło tu o spowodowanie, aby czeladnicy osiedlali się raczej w miastach prowincjonalnych i nie skupiali się w Wiedniu. Patent z 1797 r. wprowadził znaczne ograniczenia co do zawierania małżeństw przez Żydów. Dalszą kategorią osób, których swobodę zawierania małżeństw ograniczono byli urzędnicy państwowi, miejscy i dominialni. Dekret z 1800 r. zabronił i wstępować w związki małżeńskie bez uzyskania uprzednio zezwolenia władz zwierzchnich. Zezwolenie to mogli uzyskać jedynie urzędnicy, których pobory roczne były wyższe od odpowiednich kwot, wymienionych w dekrete. Znacznie surowsze dawniejsze przepisy

obowiązywały wojskowych. W latach 1815, 1818 i 1820 ukazały się dekrety, które przyznawały prawo zawierania małżeństw bez uzyskiwania zezwolenia administracyjnego tylko szlachcie, burżuazji i inteligencji. Wszyscy inni zezwolenie takie musieli uzyskiwać. Wydanie zezwolenia uzależnione było od tego czy władze uznały narzeczonego za zdolnego wyżywić rodzinę, a obydwoje narzeczonych za osoby moralnie prowadzące się. Podobne ograniczenia zostały wprowadzone przez wiele sąsiednich państw niemieckich.

W Czechach i innych krajach austriackich nie było tego rodzaju przepisów prawnych, ale organy administracji stosowały w praktyce taką samą politykę. Wykorzystywały one instytucję meldowania o mającym nastąpić małżeństwie i uzależniały wydawanie odpowiedniego formularza od dopełnienia warunków przewidzianych dla zezwalania na małżeństwo niepełnoletnich (wystarczający dochód, dobry stan zdrowia, dobre prowadzenie się). Począwszy od 1824 r., z inicjatywy dworu austriackiego zaczęto zastanawiać się nad kwestią rozciągnięcia na Czechy obowiązującej mocy odpowiednich przepisów stosowanych w Wiedniu. Jednakże do 1848 r. nie odważono się na wprowadzenie tych ograniczeń. Po rewolucji 1848 r., pod naciskiem burżuazji, zostały w latach 1849—1850 wydane przepisy rozszerzające nielegalną praktykę administracji w omawianej dziedzinie. Wydawanie „zezwoleń” zostało przekazane organom samorządu miejskiego, ale postępowanie tych ostatnich było tak bezwzględne, iż w 1855 r. okazało się konieczne ponowne powierzenie tej funkcji państwowym organom administracyjnym. Chociaż nie doszło do wprowadzenia w życie projektu przepisów z 1852 r. o obowiązku uzyskiwania administracyjnego zezwolenia na zawarcie małżeństwa, to jednak w praktyce w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. reglamentacja małżeństw osób utrzymujących się z pracy najemnej była przeprowadzana znacznie bardziej intensywnie, niż przedtem. Gdy chodziło o uzyskanie zezwolenia na zawarcie małżeństwa, osoby te były w istocie rzeczy zdane na łaskę i niełaskę organów administracyjnych i całkowicie uzależnione od życzliwości pracodawców i wielu innych osób, których opinie miały wielki wpływ na załatwienie sprawy. O tym jakie skutki powodował opisany stan rzeczy, świadczyć może m. in. fakt, że w 1845 r. w Pradze liczba dzieci nieślubnych była prawie taka sama jak liczba dzieci ślubnych (3171 : 3330) oraz że zdarzały się wypadki, iż zawarcie małżeństwa stawało się możliwe dopiero *in articulo mortis*.

Ograniczanie swobody zawierania małżeństw przez proletariuszy nie odpowiadało interesom przemysłowców, którym była potrzebna coraz to większa liczba robotników i odpowiednia rezerwa bezrobotnych. Z tych względów wielka burżuazja rozpoczęła w latach sześćdziesiątych XIX w. walkę o zniesienie tych ograniczeń, która trwała do 1868 r., kiedy to zwyczajcy liberałowie doprowadzili do całkowitego zniesienia w Czechach i wielu innych krajach austriackich obowiązku meldowania o zamierzonym zawarciu małżeństwa, względnie obowiązku uzyskiwania zezwolenia władz administracyjnych na zawarcie małżeństwa. To ostatnie ograniczenie utrzymało się najdłużej w Tyrolu i Vorarlbergu.

Do pracy dołączono tekst projektu przepisów o zezwoleniach administracyjnych na zawarcie małżeństwa, przedłożony 13 X 1852 r. namiestnictwom przez ministra A. Bacha, tekst projektu takichże przepisów, przesłany przez namiestnictwo czeskie 31 X 1852 r. oraz tekst uchwały czeskiego sejmu krajowego z 7 V 1864 r. w sprawie zezwoleń administracyjnych na zawarcie małżeństwa. Dalej umieszczone są: wykaz skrótów, wykaz cytowanej literatury i streszczenia w języku rosyjskim i niemieckim.

Autorowi omawianej rozprawy należą się szczególne słowa uznania za to, że opierając się na sumiennej analizie stosunków społecznych i ekonomicznych, jasno

i przekonywająco przedstawił kwestię bardzo ważną dla historii prawa czeskiego, a dotychczas nie opracowaną ani w literaturze prawniczej, ani w literaturze historycznej.

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Franz-Josef Heyen, *Reichsgut im Rheinland. Die Geschichte des königlichen Fiskus Boppard*, Bonn 1956, Rheinisches Archiv. Veröffentlichungen des Instituts für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande an der Universität Bonn, Bd. 48.

Praca jest zaopatrzona w pokaźną bibliografię. Autor wykorzystał liczne źródła drukowane i materiały archiwalne (s. 10—13) oraz obszerną literaturę (s. 14—22). Wśród niej uwagę zwraca kilkadziesiąt monografii poświęconych niemieckim dobrom koronnym. Przejrzenie tego wykazu nasuwa myśl, że badania nad tym problemem są dalekie od stanu, który pozwoliłby na szersze uogólnienia.

Monografia została poświęcona dziejom domeny Boppard. Było to niewielkie terytorium nad środkowym Renem i Mozelą. Teren ten wyodrębnił się w przeszłości przez to, że był własnością monarszą. Obszar domeny zmniejszał się w przeciągu stuleci, głównie wskutek darowizn. Wzmianki o nadaniach są główną podstawą dla wyznaczenia zasięgu terytorialnego domeny. Orientację czytelnika ułatwiają dołączone do pracy mapki. Trzeba jednak zauważyć, że wiadomości o rozmiarach klucza autor umieścił w kilku miejscach, a mianowicie w rozdziałach: Pierwsze wiadomości o Boppard, Kościół w Boppard oraz Terytorium królewskiej domeny Boppard pod koniec XIII w. Takie przedstawienie utrudnia zorientowanie się w zagadnieniu.

W źródłach pisanych pierwsza wzmianka o domenie boppardzkiej pochodzi z 814 r. Boppard jest wówczas jednym z królewskich dóbr nadreńskich. Z biegiem czasu wiadomości są coraz obfitsze, lecz nie dla wszystkich zagadnień. W początkach XIV w. miasto Boppard zostało oddane w zastaw, a później reszta domeny. Suma zastawna po kilkudziesięciu latach wzrosła do tego stopnia, że powrót domeny do rąk monarchy stał się wątpliwy. Nie doszło do tego i na tym urywają się dzieje boppardzkiego klucza jako posiadłości królewskiej.

Na terytorium domeny własność królewską stanowiło miasto Boppard oraz większa ilość folwarków (*curtes*). Prowadziły one gospodarkę w dużym stopniu samowystarczalną, co poznajemy na przykładzie rozdarowywanych posiadłości. Folwarki pozostawały prawdopodobnie pod wspólnym zarządem wyższego urzędnika. Na podstawie nazw miejscowych autor wysuwa wniosek, że dobra królewskie w dużym stopniu powstały dzięki trzebieeniu lasów. Obok ziemi ornej były winnice, znajdowały się też łąki i lasy. Na omawianym terenie leżało kilka zamków. Były one w różnych czasach lennem kilku rodów.

Ważnym składnikiem posiadłości królewskich było miasto Boppard. W XI w. osada ta otrzymała targ, a od początku XIII w. występowała jako miasto. Boppard posiadało umocnienia jeszcze z czasów rzymskich, które na przełomie XII i XIII w. trzeba było poszerzyć. Zachowało się nieco wiadomości o dochodach, płynących z tego miasta do skarbu królewskiego.

Od początku XI w. obowiązywało wpłacanie do skarbu królewskiego określonych kwot, a nadwyżka pozostawała do dyspozycji miejscowych urzędników; zapewne i w domenie boppardzkiej było tak samo. Poza tym różne części składowe